

SREDNJA EUROPA- POLIPTIH

Suzana Jarnjak

Metaforičnost rijeka

Refleksivna monografija talijanskoga germanista i kritičara Claudia Magrisa vodi nas na nizvodno kretanje uz ritam Dunava prateći ga od njegova izvora do ušća, prilikom kojega uvidamo kompleksnost i mnogostrukost događanja i pojavnosti na obalama rijeke. U Magrisovu putopisu *Dunav* događa se svojevrsna igra prostornim i vremenskim odrednicama u kojoj pronalazimo mnogobrojne povijesti te nam daje sliku jednoga konstrukta čija (ne)odredivost predstavlja srž polemike koja me zaokuplja. Ono o čemu je riječ nazivamo Srednjom Europom, nadnacionalnom podunavskom tvorevinom. Ovakav putopis nudi svojevrsno putovanje kroz vrijeme i prostor, a takav tip prostorne prakse dotiče između ostalo-

ga problem konzumiranja mjesta, njegova doživljavanja i reprezentiranja. Središnji element i nit vodilja kojom pratimo pisca na njegovu putovanju utjelovljena je u Dunavu čija nam pojavnost nudi analizu u mnogobrojnim mogućnostima – kao priroda, habitat, artefakt, sustav, problem, ideologija, povijest. Metaforom rijeke dolazimo do svojevrsne metafizike.

O prostoru

Kada želimo govoriti o konceptu prostora, smatram da je interdisciplinarnost bitna pri njegovu promatranju i svojevrsnoj analizi. Upravo iz razloga što prostor kao koncept sažima više dimenzija – društvenu, povijesnu, vremensku – takav pristup pojavljuje se kao nužnost kako bismo ga sagledali u punom fokusu i u najširem mogućem kontekstu do-

živjeli cjelokupnu sliku toga koncepta. Prostor kao takav sjedinjuje samu prirodu, prelazi u sferu apstraktnoga i imaginarnoga, a osim toga posjeduje određenu povijesnost. Uz materijalno, koje je usko vezano uz ljude i njihove životne prakse i djelovanja, postoji i onaj filozofski koncept prostora vezan uz osjećaj, a u to nas uvjerava i sam Magris (1988.) napominjući da *u Budimpešti, dakle, Evropa ne postoji samo kavanama duž rijeke, već i u glavama*. Prostor o kojem ovdje govorim jest kao takav heterogen, napučen ideologijama i smatramo ga društvenim konstruktom. Takvo što bismo prilikom konkretizacije mogli nazvati srednjoeuropskim duhom koji prožima tu prostornost.

Ususret rijeci i tematici

Magrisov stilski odabir odgovara tematici, djeluje kao putovanje u čamcu prilikom kojega posežući rukom prema obali sakupljamo materijale u vreću koja će naposljetku (na ušću) biti dupkom puna i ponuđena na pražnjenje i pregledavanje te nam ponuditi sveobuhvatan skup svih proživljenih/sakupljenih pojavnosti/osoba/situacija. Takav pothvat možemo shvatiti kao realizaciju one misije koju pronalazimo u prosvjetiteljstvu – usustavljanje znanja, u konkretnom slučaju – srednjoeuropskoga (znanja). Autor nas tijekom svojega/naišega putovanja upoznaje s ekstremnim pothvatom sakupljanja znanja koje pronalazi u knjizi *Brodarenje i providba gornjim Dunavom* u kojoj inženjer Ernst Neweklowsky na 2 164 stranice razmatra upravo u naslovu naveden *segment* rijeke, njen gornji tok, te kao takav predstavlja potvrdu postojanja želje za zbirom i totalitetom.

Magrisov pristup tematici, točnije način na koji nam nudi i obrađuje podatke, srodan je pristupu kojega pronalazimo kod Foucaulta (1977.) koji oživljava Nietzscheovu ideju genealogije, sitničav i dokumentaristički pristup povije-

sti. Profilirana kao znanost suprotstavljena traženju porijekla i pristup koji otkriva trazavice i iznenađenja u povijesti pokušava snimiti vlastitost događaja izvan fiksirane konačnosti. Genealogija morala, kao i genealogija (gornjega) Dunava, ne zbunjuje se porijeklom već obrađuje detalje i nezgode koje prate svaki početak, a koje tradicionalna povijest prikriva. Genealogija upućuje na sive zone, intervenira u povijest koju treba utjeloviti i predstavlja koncept afektivne povijesti, koja proučava ono što nam je najbliže, ono danas. Efektivnom postaje kada odbija gledati kraj ili cilj kojemu se povijest primiče, zanima je detalj, nepristrana je. Povijest bi trebala postati diferencijalno znanje uspona i padova, otrova i protuotrova, dužnost joj je da bude ljekovita znanost.

Granice?

Ono što membranski veže Srednju Europu jesu srodna povijesna i društvena iskustva koja su utemeljila postojeće vrijednosti, drugačije od onih koje pronalazimo na Zapadu/Sjeveru/Jugu. Razlog tomu pronalazimo u svojevrsnom karakteru granica koje okružuju Srednju Europu, obzirom na njenu oštrinu kojom se dodiruje s Istokom i Zapadom. Ublažena je hibridizacija kulture, a ta je pojava naglašena unutar nje, gdje su granice fluidnije te se sukladno tomu očituje i svojevrsna hibridizacija prostornih praksi i modaliteta življenja. Ono što karakterizira Srednju Europu jest cirkulacija i razmjena kultura, njihovo preklapanje i preuzimanje, koje kao krajnji očiti dokaz pronalazimo u gradovima. Tako primjerice Budimpešta podsjeća na Beč, ili pak Sighisoari na Nürnberg i Prag, ili kako i sam Magris primjećuje: *...drvena ručka na ladicama, u starinskoj, obnovljenoj slastičarnici, ista je kao u Rijeci i u Trstu prije četrdeset godina: slično obilježje Mitteleurope, tajnovitog blaga djetinjstva, daleki dah doma.* (Magris, 1988., 243)

Granice kao takve imaju dvojni funkciju – one istovremeno odvajaju i spajaju. Dunav je među mnogobrojnim funkcijama vršio i tu, graničnu, kada je predstavljao sjeveroistočnu granicu Rimskoga Carstva, te na istoku – granicu između Austro-ugarskoga Carstva i Kraljevine Srbije. Tako je primjerice poljski humorist Stanislaw Jerzy Lec gledajući desnu obalu Dunava, prema Beogradu, rekao da se tamo na lijevoj obali još osjećao kao kod kuće, u granicama svoje Habsburške Monarhije, a da je s druge strane rijeke za njega počinjalo inozemstvo, tuđinska zemlja. Beograd kao graničar posreduje između Istoka i Zapada te predstavlja granicu prema Istoku iza koje *haraju* barbari, dok druga interpretacija smješta barbarstvo istočno od Beča. Razgraničavanje ujedno može predstavljati, odnosno predstavlja, katoličko odvajanje od pravoslavlja i islama. Kada govorimo o granicama bitno je ne sagledavati ih u strogo geografskom smislu, već u kulturalnom, jer Srednja Europa i njene granice nisu uvijek geografski jasno odredive. Ono što podunavlje zasigurno posjeduje jest iskustvo na granici/ama, iako su one na neki način proizvoljne, te je očit njihov utjecaj na povijest i kulturu. Takvo iskustvo odiše heterogenošću, slavi susret, simbiozu, no zasigurno omogućava konfliktne situacije te podrazumijeva svojevrstu odgovornost. Jedan tip odgovornosti pronalazimo u Vojnoj krajini u kojoj su različiti narodi, autonomni na području Krajine, branili carstvo od upada i napadanja Turaka. *Osim toga, odnos periferije prema središtu uvijek je težak; tko živi na granici, zemljopisnoj ili kulturnoj, osjeća se pravim čuvarom i tumačem svojega naroda i osjeća se neshvaćenim od ostatka vlastite nacije, koja mu se čini nedostojnom da to bude.* (Magris, 1988., 250) Dakako, nezanimljivo je svojstvo granice kao mjesta susreta koje dijeli i sudbina Dunava, koja predstavlja *susret*

Istoka i Zapada, sintezu Kavkaza i Njemačke (Magris, 1988., 250). Granice možda i povrh svega nude dobar temelj za dijalog, interakciju susjednih područja koja međusobno preuzimaju karakteristike toga Drugoga i na taj način zamagljuje razlikovnost, kao što možemo iščitati iz opisa Subotice koja stvara konfuziju iz razloga što je *blizu mađarskoj granici, Subotica je pogranični grad, živahan i mješovitih jezika; od vremena do vremena načas zaboravljamo jesmo li u Jugoslaviji ili Mađarskoj* (Magris, 1988.: 293).

U ritmu Dunava do nacionalne svijesti Dijalog susjednoga, mnogobrojnoga, raznovrsnoga, ali srodnoga, ono je što se uvida uputimo li se u analizu društvenoga i povijesnoga ritma podunavske civilizacije. Dunav predstavlja vitalan živac čitavoga područja, drži na okupu jedan svijet te spaja Europu i Aziju, Grčku i Germaniju. Dunavska povijest puna je nacrti višenarodnih zajednica. To je šaroliko područje u kojem više pojedinačnih mnoštva na tren funkcionira uzajamno, a u drugom trenutku gube sklad. Tako je primjerice *Banat mozaik naroda, naslaga i stratifikacija pučanstva, vlasti zakonodavstva; zemlja na kojoj su se susreli i sukobili otomansko carstvo, habzburška vlast, tvrdoglava volja za nezavisnošću – a zatim vladavina Mađarske, srpski i rumunjski preporod* (Magris, 1988., 266.) te tako svjedočimo da su neposredno nakon rata banatski Nijemci bili jako zlostavljani: eksproprijacije, kolektivne deportacije u Rusiju, diskriminacija (Magris, 1988., 276).

S obzirom na povijesne činjenice koje Magris pronalazi prilikom svojega putovanja, uviđamo propuste i nedaće koje su se pojavljivale nekoć, te novije tokove događanja koji cirkuliraju istim prostorima. Tako saznajemo da *sada rumunjska država unapređuje i ohrabruje stvaralaštvo jezičnih manjina; posebne izdavačke kuće izdaju časopise i velik broj knjiga na mađarskom, njemačkom, srp-*

skom, slovačkom, ukrajinskom, jidišu i ostalim jezicima (Magris, 1988., 276.).

Kada govorimo o Podunavlju, neizbježno je dotaknuti se Transilvanije koja također predstavlja mješovito pogranično područje, ujedinjeno mnoštvo naroda i kao takvo prožeto suprotnostima, ali i savezništvima i svijesti o zajedničkoj pripadnosti i posebnom identitetu. Ono što je čitljivo kao proturječje sastoji se u činjenici da je ona *kolijevka mađarske kulture...*, ali i *kolijevka rumunjske nacionalne svijesti* (Magris, 1988., 284). Dakle, uz mađarsku kulturu i rumunjske temelje nacionalnoga osjećaja, ističe se i njemačka specifičnost, točnije jaka želja Saksonaca koji se snažno ograđuju od poistovjećivanja sa *Švabama, drugim Nijemcima* iz Mađarske, odbijaju žrtvovanje za njih te se ne protive njihovom nestajanju, već jedino ustraju na isticanju vlastite osobnosti i posebnosti. Ovakvo stanje mogli bismo dovesti u vezu sa svojevrsnim obrazloženjem nacionalizma koje nam je ponudio Julien Benda, koji govori da nacionalizam u sebi asimilira dva stara ljudska nagona – vlasnički i individualni.

Čini mi se da bi se političke strasti mogle svesti na dvije osnovne težnje: 1. težnju skupine ljudi da prisvoji (ili zadrži) neko materijalno dobro: teritorij, bogatstvo, političku moć s materijalnim povlasticama koje donosi; 2. težnju skupine ljudi da se osjećaju posebnima, drukčijima od drugih ljudi. (Benda, 1997., 81.)

Vodeći se tim nagonom, odnosno podizanjem toga nagona na kolektivnu razinu – nacija, čovjek teži za ograničavanjem svoga posjeda. Iako se *sve do polovine 19. stoljeća ne može govoriti o nacionalizmu ili o nacionalizmima* (Magris, 1988., 267.), odlučila sam u kratkim crtama u fokus postaviti upravo nacionalno pitanje koje se u početku pojavljuje usmjereno protiv susjeda, ili kao takvo izvire na površinu radi neriješenih pita-

nja vezanih uz nacionalne manjine čija ravnopravnost nije bila osigurana. Mađarski liberali uočavaju da svi narodi trebaju dobiti velika prava te da ta grupna prava moraju biti opravdana, točnije, primjenjiva na pojedinca. Iako se Nagodbom iz 1868. g. stekla autonomija u određenim poslovima, nacije su ipak bile subordinirane u odnosu na centar.

Postmoderna Srednja Europa

S obzirom na karakter Srednje Europe, koja svjedoči stalnim nestalnostima, možemo je povezati s postmodernim diskursom koji slavi pokretljivost, mobilnost. Ona je u određenoj mjeri fragmentirana te joj izostaje centralizirano središte moći. Također, karakteristika koja ju čini postmodernom očituje se u njenu bitnom elementu, a to je nepostojanost granica.

Potmodernizam, kao i Srednja Europa, stvara fragmentirane subjekte koji nemaju stalnu jezgru identiteta. Tomu u korist služi činjenica da godine '48. *banatski Švabe, kao i transilvanski Saksonci nisu znali što činiti, nisu znali što su zapravo oni. Po naklonosti odani Habsburgovcima, a okruženi Mađarima, bili su objektivno ugroženi* (Magris, 1988., 277). Nadalje, konkretan primjer postmodernoga identiteta predstavlja Reiter Robert¹, koji je u jednom intervjuu izjavio kako je *naučio misliti mentalitetom više naroda*. Time potvrđuje kako je *njegov identitet složeniji od onoga što pokazuje njegovo dvostruko prezime* (Magris, 1988: 264). Pojavnost shizofrenih identiteta, uz izostanak centraliziranoga središta moći čine dobre temelje postmoderne tvorevine. No, ti se elementi, točnije karakteristike, ne pojavljuju posljednji i jedini, već tomu možemo pridodati činjenicu spajanja

¹ Robert jer prisutan u antologiji mađarske eksperimentalne lirike, koju je izdala Akademija znanosti Budimpešte, i slavljen kao njemački pjesnik u Rumunjskoj pod drugim imenom – Franz Liebhard, te autor stihova na Švapskom dijalektu iseljenika koji su stigli u Banat na početku 18. st.

postmodernizma i arhitekture prilikom čega je došlo do svojevrzne mutacije u prostoru, tj. do mješavine stilova te spajanja prošlosti i sadašnjosti. Oprimjerenje konkretnih značajki pronalazimo, između ostaloga, u mađarskoj prijestolnici. Budimpešta predstavlja hibridno savezništvo mađarskoga kapitala i habsburškoga orla te prelazi u eklekticizam arhitekture, pregršt teških građevina nakićenih tromim ukrasima, te tvori historicistički, ali istovremeno i futuristički krajolik metropoloa zamišljenih u znanstveno-fantastičnih filmova. (Magris, 1988.) Arhitektonski je krajolik spomenute metropole arhaično-futurističan, kombinacija kilometarskih nebodera i hramova te tvori postmoderan eklekticizam Budimpešte koji nam govori o moći koju bi Europa mogla i morala imati, samo kad bi znala iskoristiti svoju mnogostrukost energija i kada bi ih ujedinila u stabilnom sjedištu. (Magris, 1988.) Sudbine na individualnoj i kolektivnoj razini objelodanjene u Magrisovu putopisu, tvore povijesnu sliku i njen okvir koji nam pomaže u definiranju i analizi srednjoeuropske regije. Iako izuzetno nemirno područje, s mnogim prevratima i mnoštvom događaja koji su bitno utjecala na atmosferu u regiji, ta regija biva shvatljiva i opipljiva. Iskustvo (toga) prostora, kompleksno je i gotovo ga je nemoguće ukalupiti i jednostavnim prikazom pojasniti, budući da prelazi u sferu imaginarnoga. Upravo zbog različitih kolektivnih i osobnih iskustava, prostor dobiva oblike mnogostrukoga te je temeljem tih iskustava teško taj svijet i prostornost sagledavati kao homogeni totalitet. Poimamo ga kao ukupnost praksi, ideologija, iskustava, povijesti, kretanja.

Bibliografija

- Magris, Claudio: Dunav. Zagreb: GZH, 1988.
Foucault, Michel: "Nietzsche, Genealogy, History". Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews, ur. D. F. Bouchard. New York: Cornell University Press, 1977.
Benda, Julien: Izdaja intelektualaca. Zagreb: Politička kultura, 1997.